

Ukrainian history (possible Herodotus prophecy): intra vires]. *Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlinsky National University. Historical sciences*. № 1 (39). S. 60-64. (In Ukrainian).

9. Skrzhyńska M.V. (2017). *Do vzajemyn skifiv iz hrekamy v Pivnichnomu Prychornomorji* [Towards a Scythian relationship with the Greeks in the Northern Black Sea]. *Archeology*. № 2. S. 13-23. (In Ukrainian).

10. Tupchiyenko M. (2000). *Strukturno-orhanizujutch symbolichna funktsija zaliza v kosmohonichnykh mifakh* [Structurally-organizing symbolic function of iron in cosmogonic myths]. *Folk creativity and ethnography*. № 4. S. 48-57. (In Ukrainian).

11. Derrida J. (1967). *De la Grammatology*. Paris: Les Editions De Minuit. 447p.

12. Herodotus The Histories. URL: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-grc1:4.131.1> (Last accessed 15.11.2019).

13. Rousseau J.-J. (1789). *Essai sur l'origine des langues, Ou il est parle de la Mélodie & de l'imitation Musicale*. Collection complète des oeuvres 17 vol., in. 4, Genève. 355-434.

14. Stromata ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΠΡΩΤΟΣ. URL: http://kharzarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Clement%20of%20Alexandria_PG%2008-09/Stromata.pdf (Last accessed 15.11.2019).

УДК 069.01:930.1 (477-25)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.10>

Ігор Дворкін

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-9190-8265

Email: igor_dvorkin@ukr.net

ВСУПЕРЕЧ ІМПЕРСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: УКРАЇНОЗНАВСТВО В МУЗЕЯХ НАДДНІПРЯНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті розглядається розвиток українознавчих досліджень в музейних закладах Наддніпрянської України в імперський період. У цей час тут діяла достатньо широка музейна мережа. Музеї створювались та працювали при різноманітних установах – університетах та інших навчальних закладах; наукових інституціях; органах міського та земського самоврядування тощо. Характерною була відсутність цілеспрямованої музейної політики з боку центральної імперської влади. Це призводило до того, що музейні установи часто працювали в умовах недостатнього фінансування і підтримки з боку держави. Імперська політика Росії щодо українського національного руху у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. була спрямована на його обмеження та заборону. Будь-який прояв офіційної українофільської діяльності мав контролюватися та обмежуватися. Водночас, у створенні та подальшій діяльності музейних установ активну участь брала інтелігенція – часто діячі українського національного руху. Всупереч імперській політиці діячі українського національного руху знаходили можливість активно використовувати роботу в культурно-освітніх установах (у тому числі музеях), а також співпраці з ними, задля досліджень у галузі українознавства. Нагромадження українознавчих досліджень було важливим чинником націєтворчих процесів, реалізації “українського проекту”. У статті висвітлюються українознавчі дослідження, що проводились у деяких музеях Києва, Харкова та Чернігова. Ці музеї містили колекції, присвячені українській етнографії, археології та історії. Саме ці музеї, завдяки позиції їхніх працівників, збирали та систематизували колекції з історії та культури України, видавали наукову продукцію на основі своїх зібрань.

Ключові слова: музеї, імперська політика, українознавство.

Ihor Dvorkin

Ph.D. in History, Associate professor,
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and the History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnical Institute»

DESPITE IMPERIAL POLICY: THE UKRAINIAN STUDIES IN THE MUSEUMS OF DNIPER UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19th – IN EARLY 20th CENTURY

Abstract. The article deals with the development of Ukrainian studies in museums of Naddniprianska Ukraine during the imperial period. At the time, a rather wide museum network worked here. Museums were created and operated at various organizations - universities and other educational institutions; scientific institutions; self-government bodies, etc. The lack of the central imperial power's museum policy was typical. This led to the fact, that museum institutions were often operated under

conditions of insufficient funding and enough government support. Russia's imperial policy towards the Ukrainian national movement in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was aimed at its restriction and prohibition. Any manifestation of official Ukrainophile activity should be controlled and restricted. At the same time, intelligentsia, the Ukrainian national movement activists, took an active part in the creation and follow-up of museum institutions. On the other hand, the Ukrainian national movement activists found an opportunity to actively use their work in cultural and educational institutions, including museums, as well as to cooperate with them for the purpose of research in the field of Ukrainian studies. In addition, collections of museum facilities could be used in research in the relevant field. Accumulation of Ukrainian studies was an important factor in national processes, the implementation of the "Ukrainian project". The article highlights Ukrainian studies conducted in some museums in Kyiv, Kharkiv and Chernihiv. These museums contained collections, dedicated to Ukrainian ethnography, archeology and history. These museums, thanks to the position of their employees, collected and systematized collections on the history and culture of Ukraine, published scientific products on the basis of their collections.

Keywords: museums, imperial politics, Ukrainian studies.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Наддніпрянській Україні поступово сформувалася широка музейна мережа. Різноманітні музейні установи працювали в усіх губернських та деяких повітових центрах. Музеї створювались та працювали при різноманітних установах – університетах та інших навчальних закладах; наукових інституціях; органах міського та земського самоврядування; церковних епархіях тощо. Така ситуація була зумовлена відсутністю цілеспрямованої музейної політики з боку центральної імперської влади та призводила до того, що музейні установи часто працювали в умовах недостатнього фінансування і підтримки з боку держави.

У створенні та подальшій діяльності музейних установ активну участь брала інтелігенція – часто діячі українського національного руху. Імперська політика Росії щодо українського національного руху у другій половині XIX – на початку XX ст. була спрямована на його обмеження та заборону. Будь який прояв офіційної українофільської діяльності мав контролюватися та обмежуватися. Найбільший вплив на нього мав здійснити Емський указ 1876 р. Як зазначають дослідники, окрім домінуючої моделі повної заборони українофільства, існувала модель обмеженої протекції і залучення на службу, до якої схилялася частина чиновників на місцях [1, с. 22]. Діячі українського національного руху знаходили можливість активно використовувати можливості роботи у культурно-освітніх установах, зокрема музеях, а також співпраці з ними, задля досліджень у галузі українознавства. Імперська влада могла вбачати у таких установах засоби для реалізації “загальноросійського” імперському проекту, тобто такого, в якому українці разом з білорусами та росіянами вважались частиною одного народу. В той же час український рух міг використовувати їх для реалізації “українського проекту”, доводячи, за допомогою досліджень історії та культури, окремішність українців.

У сучасній українській історіографії ми маємо узагальнюючі дослідження з історії українознавства, у тому числі у Наддніпрянській Україні періоду, що досліджується [2; 9], спеціальні та узагальнюючі розвідки з історії музейної справи [7; 15]. Метою запропонованої статті є аналіз реалізованих проєктів, наукових досліджень у галузі українознавства, тобто таких, що цілеспрямовано чи

опосередковано вивчали історію та культуру України (на прикладі музейних установ, що, мали відповідні зібрання). Ці проєкти здійснювались завдяки тим можливостям, які отримували представники українофільської інтелігенції, використовуючи роботу в музейних установах підросійської України.

Перші музейні установи виникають у Наддніпрянській Україні на початку XIX ст. у Харкові, на Півдні України та Криму, у 1830-ті рр. – у Києві. У випадку Харкова та Києва це було пов'язано із відкриттям університетів. Університетські музеї протягом імперського періоду переважно зосереджувались на навчальних та наукових цілях. У другій половині XIX – на початку XX ст. створюються музейні установи, інституційно пов'язані із земськими та міськими органами самоврядування, науковими установами, створюються і приватні музейні заклади. За профілями ці музеї можна поділити на історичні, у тому числі археологічні, етнографічні, нумізматичні; художні, природничі, місцевого краю (краєзнавчі). Часто вони у тій чи іншій мірі, прямо чи опосередковано, у наукових дослідженнях торкались різноманітних аспектів історії та культури України.

Колекції, присвячені археології, етнографії, історії та культурі українських земель, зокрема, мали Музей старожитностей Київського університету, Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства, Музей українських старожитностей Чернігівського губернського земства (Музей Василя Тарновського), Київський художньо-промисловий та науковий музей тощо. Створення музейних закладів відбувалося у різний спосіб, часто за приватної ініціативи поціновувачів історії чи мистецтва, а також завдяки консолідованій позиції університетських корпорацій, членів наукових товариств тощо. Формування музейних фондів надалі проходило шляхом купівлі експонатів (часто в умовах нестачі фінансування), археологічних та етнографічних експедицій, меценатської допомоги.

Музейні установи Київського університету були відкриті у 1830-ті рр., частково на основі колекцій музейних установ, ліквідованих раніше царською владою закладів. Натомість, Музей старожитностей був заснований безпосередньо у Києві завдяки ініціативі Тимчасового комітету по розшуку старожитностей. Успішна робота музею, як наукова, так і освітня, була можливою переважно завдяки плідній роботі університетських професорів. Довгий час завідувачем цього музею працював один

з лідерів громадського руху у Києві Володимир Антонович. Він активно збільшував університетські колекції, систематизував їх, вводив у науковий обіг музейні експонати тощо. Завдяки акцентам, на які звертав увагу В. Антонович, університетський музей старожитностей став осередком української археології. Більшість надходжень археологічних пам'яток до музею за часів В. Антоновича склали матеріали, що були отримані під час розкопок, якими керував завідувач. Крім того, учні вченого – відомі дослідники української старовини В. Ю. Данилевич та М. Ф. Біляшівський неодноразово передавали до музею предмети з власних розкопок. У музеї зберігалися цінні колекції пам'яток історії Київської Русі, пам'ятки Трипільської археологічної культури, які стали основою для чисельних досліджень та публікації [3, с. 386, 390]. Музей став науковим центром, що привертало увагу археологів, які спеціально приїздили до Києва, щоб ознайомитись із його колекціями.

Легальну можливість проведення українознавчих досліджень після Валувського циркуляру 1863 р. українофільська інтелігенція отримала завдяки відкриттю у 1873 р. Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Одним з напрямків діяльності відділу був музейний. Збирання археологічних, промислових та етнографічних предметів було розпочато одразу після відкриття відділу у Києві. Відомі діячі українського руху, члени відділу – П. Чубинський, Ф. Вовк, М. Лисенко та інші поціновувачі української спадщини передавали до музею різноманітні експонати. У 1875 р. він вже нараховував 3 тис. експонатів. Серед них предмети побуту, одяг, писанки, вишиванки, музичні інструменти та ін. Музей відділу не мав свого приміщення та не мав достатньо коштів для повноцінних експедицій [15, с. 117-120]. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства було закрито за Емським указом у 1876 р. через його українофільську спрямованість. Натомість, діячі українського руху пізніше все ж мали можливість для подальших досліджень, у тому числі й завдяки музеям.

Одним з головних центрів збирання, систематизації та наукового дослідження української історії, археології та етнографії був Київський художньо-промисловий та науковий музей. Українознавча спрямованість закладу, який в імперський період фактично став національним українським музеєм, цілком залежала від науковців, що працювали у ньому. Саме вони, незважаючи на задекларовану спрямованість музею як художньо-промислового, зробили його справжнім осередком досліджень української старовини. Провідну роль у цьому зіграли відомі вчені: директор Микола Біляшівський, хранитель археологічного відділу Вікентій Хвойка та хранитель історичного та етнографічного відділів Данило Щербаківський [12, с. 44]. Зокрема, В. Хвойка передав у власність музею чимало предметів, виявлених під час розкопок. Крім

того, у період проведення археологічної виставки Товариства прихильників старожитностей та мистецтв, а також виставки XI Археологічного з'їзду, В. Хвойка опрацював та систематизував предмети, що надходили у фонди музею [5, с. 50, 51].

Київський міський музей формувалася "з нуля", тобто його працівники могли проявляти певну ініціативу у формуванні колекцій. Завдяки діяльності директора музею М. Біляшівського музей стає осередком етнографічних досліджень. У 1906 р. тут була проведена Перша південноросійська кустарна виставка, яка стала основою для етнографічного відділу. М. Біляшівський склав детальний план збирання експонатів для виставки за характером матеріалу: гончарство, плетіння, ткацтво, вишивання тощо [6, с. 83]. На виставці були зібрані колекції творів українських народних майстрів ("українського народного стилю"), що вперше представляли вироби народного мистецтва з майже всієї етнографічної території України [17, с. 242].

У Наддніпрянській Україні працював також спеціалізований етнографічний музейний заклад – Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства, яке діяло при університеті. Музей був започаткований завдяки експонатам, зібраним для виставки XII археологічного з'їзду, що відбувався у Харкові у 1902 р.

Вже під час підготовчих заходів з організації з'їзду професор Дмитро Багалій зазначав, що під час його проведення планується організувати виставку предметів „доісторичної епохи, історичних та етнографічних”. У програмі запланованої етнографічної виставки, що мала презентувати матеріал „з історії культури південно-руської народності (приблизно з Харківської, Курської, Катеринославської, Воронежської, Херсонської та інших губерній), з метою відзначити видозмінення культури під впливом географічних змін, пережитків старовини та впливом сусідніх народів...” [11, с. 25]. Професор Микола Сумцов розробив три програми – для збирання етнографічних предметів до виставки; відомостей про кобзарів і лірників; писанок і відомостей про них. У „Програмі для збирання етнографічних предметів до виставки” визначалася мета етнографічної виставки: „зберігати для науки ті предмети, які вийшли з ужитку під натиском сучасної цивілізації, визначити різні побутові пережитки і культурно-історичні залишки давніх побутових форм, виявити пункти взаємодії різних культурних і національних впливів, виявити відображення місцевої природи в умовах побуту”. У „Програмі для збирання відомостей про кобзарів та лірників” наводилися короткі відомості щодо історії та значення кобзарів і лірників у розвитку української культури XVI – XIX ст., характеризувалися попередні спроби вивчення цього явища, надавався перелік основних аспектів, що їх треба дослідити: кількість кобзарів у певній місцевості, біографія кобзарів та ін. [14, с. 21, 35, 37]. Загалом були зібрані багаті колекції предметів народного побуту.

Завдяки експедиціям, які проводили члени товариства, був зібраний багатий етнографічний матеріал, що характеризував головним чином українське селянство. Зокрема, М. Ф. Сумцов після подорожей по Охтирському повіту опублікував досить ґрунтовну працю з етнографії вивченого регіону – „Очерки народного быта (из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду)”. Водночас, М.Ф. Сумцов придбав одяг, колекцію головних уборів, рушники, предмети весільного ритуалу, які пізніше увійшли до музейної експозиції [4, с. 134].

Експонати музею були науково систематизовані, що давало можливість дослідникам ефективно працювати з матеріалом. Науково-дослідну роботу в музеї проводили вчені, які безпосередньо були співробітниками закладу – М. Ф. Сумцов, В. Ю. Данилевич, В. І. Савва, О. І. Білецький, Д. К. Зеленін. Колекції музею, а саме – зібрання одягу, стали основою для подальших досліджень видатного етнографа Д. К. Зеленіна [16, с. 10].

Значні історичні, етнографічні та археологічні колекції були зібрані на початку ХХ ст. у музеях Чернігова. Найбагатші колекції місто отримало у спадок від відомого поціновувача української історії Василя Тарновського. У 1902 р. було відкрито Музей українських старожитностей В. В. Тарновського Чернігівського губернського земства. Колекція була розділена В. В. Тарновським на три відділи: доісторичний, великокнязівський і козацький. Найбагатшим і найбільшим серед археологічних зібрань Тарновського був відділ, присвячений українському козацтву, до складу якого входили: військове спорядження, холодна та вогнепальна зброя; клейноди; речі, що належали відомим козацьким ватажкам, у тому числі й гетьманам, документи XVII – XVIII ст. тощо [8, с. 6]. Колекція також містила зібрання різноманітних предметів та документів, присвячену Т. Г. Шевченку, у якій налічувалось понад 750 експонатів. Серед них – 28 оригінальних листів поета, близько 30 автографів творів, більше 200 малюнків, а також унікальна бібліотека книг Т.Г. Шевченка та публікацій про нього [13, с. 54 – 55].

Колекція Музею українських старожитностей також була науково систематизована та каталогізована. На основі музейних колекцій робились наукові дослідження, відбулася публікація цінних документів. Найбільш цінні автентичні документи Музею українських старожитностей В.В. Тарновського були надруковані у період перебування на посаді директора В.Л. Модзалевського. В цей час були видані книги Полтавського суду XVII ст., а також „Письма к Ивану Петровичу Забеле и его вдове (1683 – 1713)” [10, с. 38].

Отже, в українських землях Російської імперії, в умовах заборон українофільської діяльності імперською владою, робота в музейних установах залишала можливість для легальної наукової та просвітницької роботи. Частина музеїв збирала та систематизувала колекції з історії та культури

України, видавала наукову продукцію на основі своїх зібрань. Звичайно, у дослідників, які прагнули вивчати саме українську спадщину, дуже часто не було можливості робити це максимально відкрито. Втім, вони знаходили можливість використати музейні заклади у власних наукових дослідженнях. Нагромадження результатів українознавчих досліджень було важливим чинником націєтворчих процесів і реалізації “українського проекту”.

1. Арістов В. Українофіли: між державним і «національним». *Наукові записки НАУКМА*. Т. 104 : Історичні науки. 2010. С. 19-23.

2. Гомотюк О.Є. Становлення і розвиток наукових засад українознавства (90-ті рр. XIX — перша третина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра істор. наук: спец. 09.00.12 — українознавство. Київ. 2008. 32 с.

3. Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей І. Н. О. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович*. Т. 2. Київ. 1997. С. 379–390.

4. Данилевич В.Е. Этнографический музей. *Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905)*. Харьков. 1911. С. 132–140.

5. Колеснікова В.В. В. Хвойка та заснування археологічного відділу Київського міського музею. *Історичний журнал*. 2004. № 10–11. С.49–56.

6. Кілісвич С. Академік М. Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України. *Київська старовина*. № 4. 1999. С. 80–86.

7. Куріло О. Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідники, меценати. Київ, СтилоС. 2002. 264 с.

8. Лаєвський С.Л., Линюк Л.П. Музей українських старожитностей В. В. Тарновського у часі і просторі. *Скарбниця української культури*. 2002. Вип. 3. С. 5–8.

9. Нагірняк О. Р. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). Київ: П.П. Сергійчук М.І. 2007. 651 с.

10. Половникова С. Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського. *Родовід*. 1996. № 2. С. 34–38.

11. Протоколи засідань Предварительного комітета. *Двенадцатый археологический съезд в Харькове*. 1902. Москва. 42 с.

12. Рязанова Т. До сторіччя Київського музею старожитностей та мистецтв. *Вісник УТОПІК*. 1999. № 2. С. 44–55.

13. Сарбей В. Засновник Шевченкіани. *Пам'ятки України*. 1988. № 2. С. 54–55.

14. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда Харьков. 1902. Т. 1. 549 с.

15. Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні: 1870—1910-і рр. Київ: Інститут історії України НАН України. 2013. 373 с.

16. Фрадкін В.З. До історії створення і діяльності етнографічного музею ХІФТ. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. 1993. Т. 3. С. 5–14.

17. Шевчук В. Київське кустарне товариство і народні художні промисли України початку ХХ століття. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2013. Вип. 5. С. 242-244.

References

1. Aristov V. (2010). *Ukrayinofily: mizh derzhavny'm i «nacional'ny'm* [«Ukrainophiles»: in between the state and the nation] *Scientific notes NaUKMA.: Historical sciences. no. 104*. S.19-23. (in Ukrainian).

2. Gomotyuk O. Ye. (2008). *Stanovlennya i rozvytok naukovy'x zasad ukrayinoznavstva (90-ti rr. XIX- persha tretyna XX st.)* [Establishing and confirmation the scientific grounds of science about Ukraine and about Ukrainians (the 90-s of the 19th century – the one third of the 20th century)] (PhD Thesis). Kyiv: Research institute of science and about Ukraine and about Ukrainians. (in Ukrainian).

3. Danylevych V. (1997). *Prof. V. B. Antonovy'ch ta Arxeologichny'j muzej I. N. O.* [Professor V.B. Antonovych and the I.N.O. History museum]. *Syn Ukrayiny: Volody'my'r Bonifatijovy'ch Antonovy'ch*. [Son of Ukraine: Volodymyr Bonifatievych Antonovych]. Kyiv, vol. 2. S. 379–390. (in Ukrainian).

4. Danylevych V.E. (1911). *Etnograficheskij muzej* [Ethnographic museum]. *Uchebnye obshhestva i uchebno-vspomagatel'nye uchrezhdeniya Har'kovskogo universiteta (1805–1905)* [Educational societies and educational institutions of Kharkov University (1805-1905)]. Kharkiv. S. 132–140. (in Russian).

5. Kolesnikova V.V. (2004) *V. Xvojka ta zasnuvannya arxeologichnogo viddilu Ky'yivs'kogo mis'kogo muzeyu* [V. Khvoyka and the founding of the archeological department of the Kyiv City Museum]. *Historical journal*, vol. 10–11, S. 49–56. (in Ukrainian).

6. Kiliyevy'ch S. (1999). *Akademik M. F. Bilyashivs'ky'j – pershy'j dy'rektor Nacional'nogo muzeyu istoriyi Ukrayiny'* [Academician M.F. Bilyashivsky – the first director of the National Museum of the History of Ukraine]. *Kyiv antiquity*, vol. 4. S. 80–86. (in Ukrainian).

7. Kurilo O. Yu. (2002). *Nary'sy' rozvytku arxeologiyi u muzeyax Ukrayiny: istoriya, doslidny'ky', mecenaty* [Essays on the development of archeology in museums of Ukraine: history, researchers, patrons]. Kyiv: Stylus. (in Ukrainian).

8. Layevskij S.L., L.P. Lynyuk (2002). *Muzej ukrayins'ky'x starozhy'nostej V. V. Tarnovs'kogo u*

chasi i prostori [V.V. Tarnovsky Museum of Ukrainian antiquities in time and space] *Treasury of Ukrainian culture*. Vol.3, S. 5–8. (in Ukrainian).

9. Nagirnyak O. R. (2007). *Nary'sy' z istoriyi ukrayinoznavstva u Naddnipyans'kij Ukrayini (ostannya chvert' XIX st. – 1917 r.)* [Essays on the History of Ukrainian Studies in the Dnieper Ukraine (last quarter of the 19th century – 1917)]. Kyiv: PP Serhiychuk M.I. (in Ukrainian).

10. Polovnykova S. (1996). *Muzej ukrayins'ky'x starozhy'nostej im. V. V. Tarnovs'kogo* [V.V. Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities.]. *Linage*, № 2. S. 34–38. (in Ukrainian).

11. *Protokoly zasedanij Predvaritel'nogo komiteta* [Minutes of the meetings of the Preliminary Committee]. (1902). *Dvenadcatyj arheologicheskij siezd v Har'kove* [The Twelfth Archaeological Congress in Kharkov]. Moscow. S. 1-42. (in Russian).

12. Ryazanova T. (1999). *Do storichchya Ky'yivs'kogo muzeyu starozhy'nostej ta my'stecztv* [To the centenary of the Kiev Museum of Antiquities and Arts]. *Journal of UTOPIK*. № 2. S. 44–55. (in Ukrainian).

13. Sarbej V. (1988). *Zasnovny'k Shevchenkiany'* [Shevchenkia's founder]. *Sights of Ukraine*, № 2, S. 54–55. (in Ukrainian).

14. *Trudy Har'kovskogo predvaritel'nogo komiteta po ustrojstvu XII arheologicheskogo siezda* [Proceedings of the Kharkov preliminary committee on the arrangement of the XII archaeological congress]. (1902) Kharkiv, vol. 1. (in Russian).

15. Fedorova L.D. (2013). *Z istoriyi pam'yatkoosoronnoyi ta muzejnoyi spravy' u Naddnipyans'kij Ukrayini: 1870–1910-i rr.* [From the history of monumental protection and museum work in Naddnipyanska Ukraine: 1870-1910-ies.]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny (in Ukrainian).

16. Fradkin V.Z. (1993). *Do istoriyi stvorennya i diyal'nosti etnografichnogo muzeyu XIFT* [The history of the creation and activity of the HIFT Ethnographic Museum]. *Zbirny'k Xarkivs'kogo istory'ko-filologichnogo tovary'stva: Nova seriya* [Collection of the Kharkov Historical and Philological Society. New series], vol. 3. S. 5–14. (in Ukrainian).

17. Shevchuk V. (2013). *Ky'yivs'ke kustarne tovary'stvo i narodni xudozhni promy'sly' Ukrayiny' pochatku XX stolittya*. [Kyiv Handicraft Society and Folk Art Crafts of Ukraine in the Beginning of the 20th Century]. *Actual problems of art practice and art science*, vol. 5. S. 242-244. (in Ukrainian).